

LA MURALLA MEDIEVAL DE CONSTANTÍ. EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A L'ANTIC HOSPITAL DE LES MONGES

*Joan Menchon i Bes
Josep Anton Remolà i Vallverdú
(Codex SCCL-Arqueologia i Patrimoni)*

I. INTRODUCCIÓ

La vila de Constantí és un interessant exponent del naixement i evolució d'una població medieval al Camp de Tarragona. La seva estructura urbana, amb un primer nucli al voltant del castell i l'església, un creixement urbà amb la construcció de la muralla baix-medieval i les evidències de les fortificacions modernes com el baluard de Sant Cristòfor, són elements que mostren la importància d'aquests elements històrics i arqueològics.

La muralla del segle XIV, força present encara tant en el traçat de la població com en els vestigis encara conservats, és un clar exponent de les fortificacions bastides en temps del rei Pere III el Cerimoniós, com els casos de Tarragona, Reus, Montblanc, Poblet o la Selva del Camp, per posar alguns exemples de la zona.

Aquest article és una primera aproximació a la muralla del segle XIV i es basa en les dades arqueològiques fornides durant la intervenció arqueològica duta a terme a l'Hospital de les Monges. Esperem que en una propera entrega es pugui realitzar un treball més aprofundit que tracti de tota la fortificació.

II. NOTÍCIES HISTÒRIQUES

Hem de considerar la població de Constantí com un nucli urbà generat durant la conquesta feudal i colonització del Camp de Tarragona a partir del segle XII. Així, podem parlar de l'existència d'un primer recinte fortificat que es desenvolupa a partir de l'establiment del poble de Constantí al segle XII (CORTIELLA 1981).

Aquest es manté com a muralla interior fins al segle XVII com posa de manifest la documentació gràfica d'època, i tindria com a centre neuràlgic el castell bastit el 1218, per ordre de l'arquebisbe Aspàrec de Barca (ALEU 1994; REMOLÀ 1991).

El creixement demogràfic de la localitat, com el d'altres llocs propers, cas de Tarragona o Reus, i les circumstàncies històriques (enfrontament entre Pere III de Catalunya i Pere I de Castella durant el tercer quart del segle XIV) serien la causa de la defensa del perímetre urbà de Constantí amb la incorporació d'un nou recinte fortificat que abraçava el pendent meridional del turonet on s'emplaça el poble. Aquesta nova defensa queda reflectida en les alineacions dels carrers Sant Vicenç i Sant Pere i en les restes encara visibles com la torre del carrer Sant Vicenç, la torre d'angle i pany de muralla del raval de Sant Pere i en el pany de muralla de la plaça de l'Hospital (*Els castells catalans* 1973, 27).

En altres indrets es documenta, també, una activitat constructiva similar: Poblet, Cambrils, la Selva del Camp, Reus, Barcelona, Figueres, Lleida, Tortosa, Tarragona, etc. Considerant això, la referència que recull Morera sobre la fortificació de Constantí, datada l'any 1363, hauria d'interpretar-se com la construcció d'aquest nou recinte defensiu: "ordenando á los cónsules que activassen la reparación de la muralla de Tarragona, y la que disponía la fortificación de las villas de la Selva, Reus, Valls, Alcover, Constantí..." (MORERA 1897)

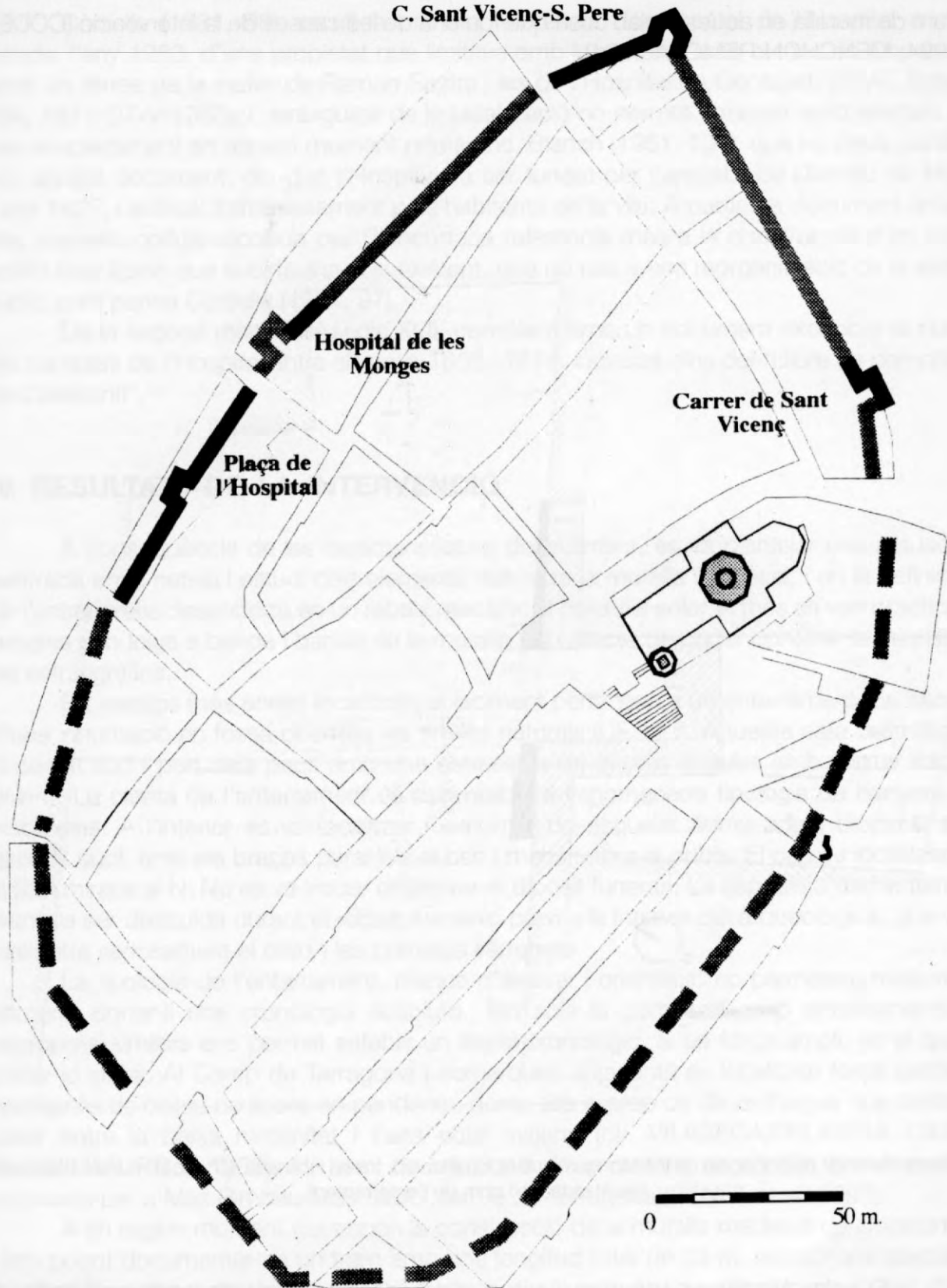
Aquesta disposició es va completar l'any 1387/88 amb l'atorgament, per part del rei Joan I del privilegi d'alçar o refer el perímetre emmurallat de la vila: "*á fi de restaurar ab son producte las murallas y fossos de la mateixa, que en alguns punts estavan bastant derruhidas*". En aquell temps també es deuria bastir l'església gòtica que és representada als gravats del segle XVII. Com a resultat de la creació d'aquest segon recinte destinat, bàsicament, a protegir a la població que des del segle XII s'havia anat establint a recer del castell, Constantí assoleix la seva estructura bàsica que, amb les lògiques modificacions, ha arribat fins als nostres dies.

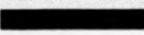
El sistema defensiu es completa amb la construcció, durant el segon quart del segle XVII, d'una nova línia de fortificacions al voltant, sobretot, del castell que s'estenia per part dels actuals raval de Sant Cristòfor i carrer de les Creus, un element de la qual és el baluard existent en aquest indret (REMOLÀ/MACIAS 1989).

III. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

L'enderroc de l'antic edifici de les Monges, a fi i efecte de construir equipaments socio-culturals, va motivar el plantejament d'una intervenció arqueològica d'urgència, promoguda pel Centre d'Estudis de Constantí. L'encarregà l'Ajuntament a l'empresa Codex Sccl-Arqueologia i Patrimoni, segons resolució de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Just abans d'aquesta actuació, hom va enderrocar un

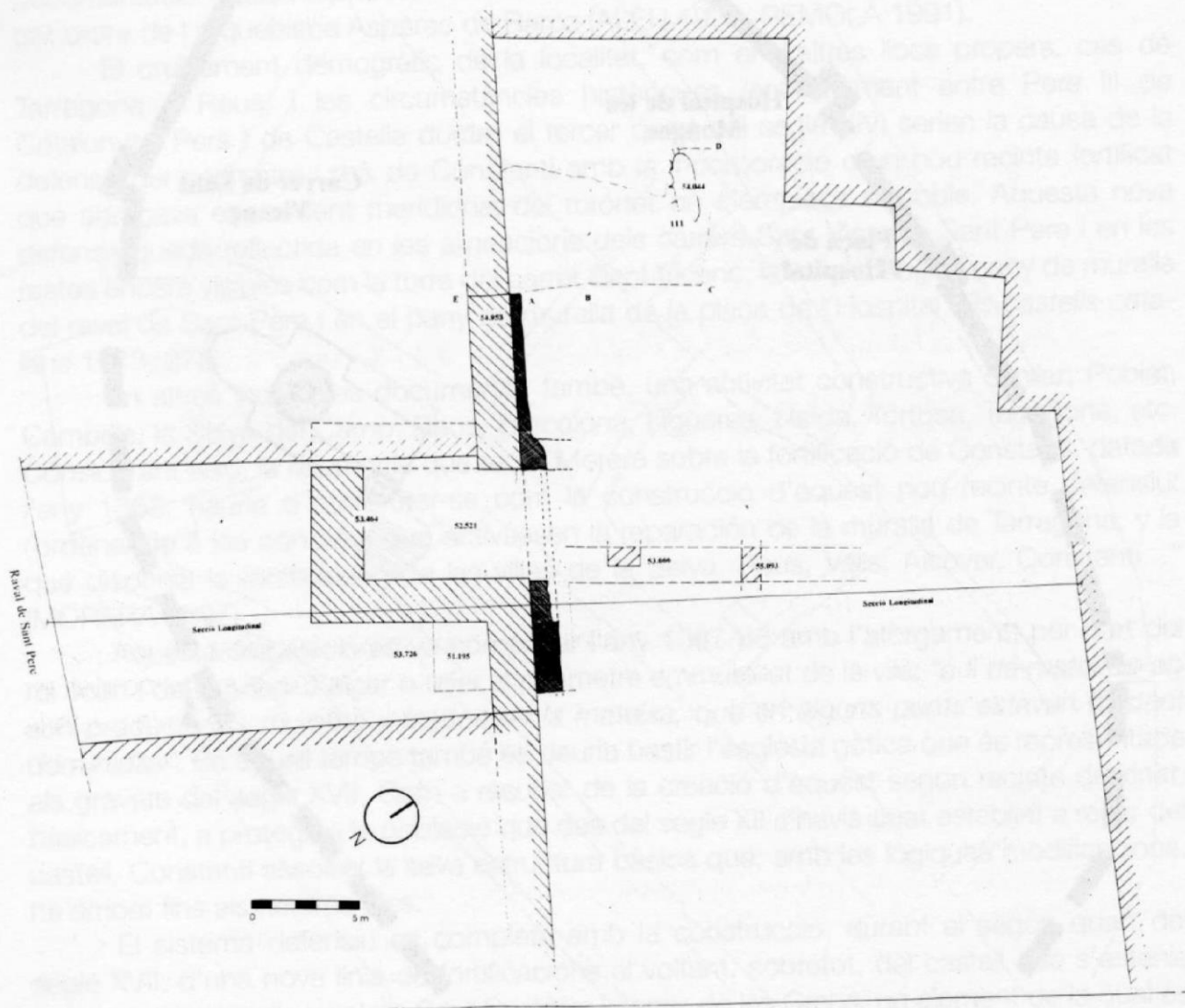
C. Sant Vicenç-S. Pere

- traçat de la muralla
- traçat hipotètic
- zones a intervenir

Planta del nucli antic de Constantí amb traçat de la muralla del segle XIV

tram de muralla en aquest solar, cosa que fou una de les causes de la intervenció (CODEX 1994; MENCHON/REMOLÀ 1994).

Planta del solar de l'Hospital de les Monges amb la localització, trama inclinada 45°, de la muralla i bestorre localitzada, així com de l'enterrament.

El solar afectat es troba en l'actual plaça de l'Hospital, dins del nucli antic de Constantí i s'hi pot accedir a través de la plaça homònima, que connecta aquesta amb el raval de Sant Pere. A la trama medieval de la vila i fins a la segona meitat del segle XVII ocupava l'espai immediat al parament intern de la muralla medieval, vora l'antic portal de Reus.

Cortiella (1981, 98), recull la primera referència documental de l'Hospital en la venda, l'any 1283, d'una propietat que limitava amb la muralla, amb el mas de Copons i amb les terres de la muller de Ramon Sastre i les de l'Hospital de Constantí (AHAT, Índex Vell, 161 r. 27-V-1283). L'ambigüitat de la localització no permet conèixer amb precisió el seu emplaçament en aquest moment primerenc. Blanch (1951, 101), que no devia conèixer aquest document, diu que l'Hospital va ser fundat per l'arquebisbe Dalmau de Mur l'any 1427, i edificat immediatament pels habitants de la vila. A partir del document anterior, aquesta notícia recollida per Blanch faria referència més a la construcció d'un nou edifici hospitalari que substituiria el ja existent, que no pas a una reorganització de la institució, com pensa Cortiella (1981, 97).

De la segona meitat del segle XVII, comptem amb un document excepcional com els comptes de l'Hospital entre els anys 1655 i 1678, inclosos dins del "Llibre de comptes de Constantí".

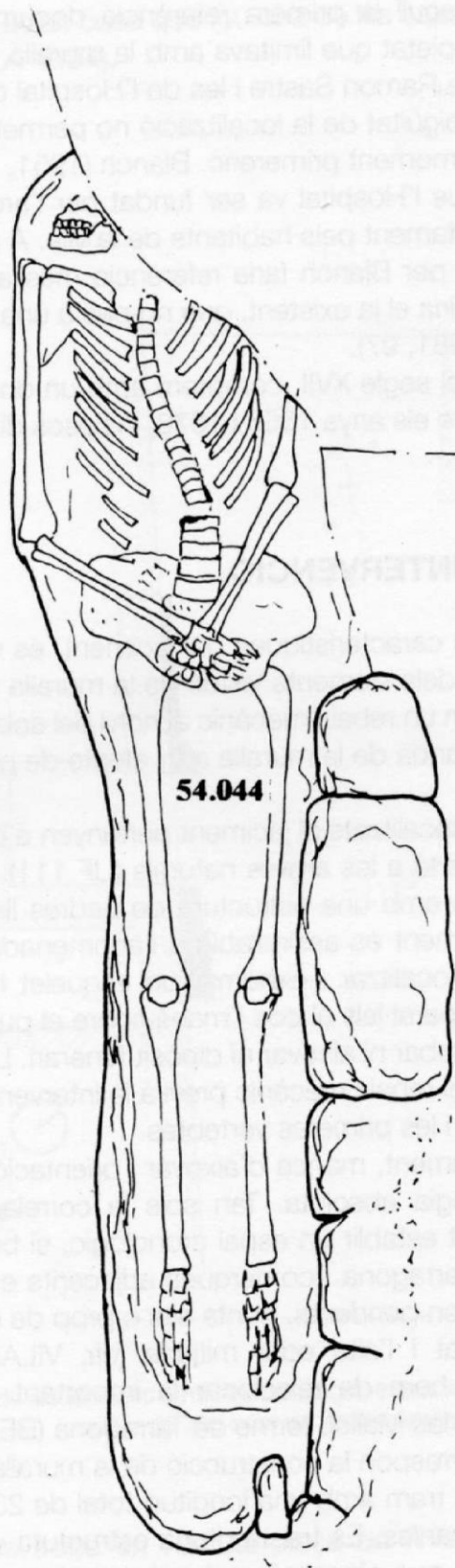
IV. RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

A conseqüència de les característiques del jaciment, es va plantejar una actuació centrada en la neteja i estudi dels elements vistos de la muralla medieval, i en la definició de l'estratigrafia descoberta en un rebaix mecànic al nord del solar. A més es van practicar sengles sondeigs a banda i banda de la muralla a fi i efecte de poder conèixer la seqüència estratigràfica.

Els vestigis més antics localitzats al jaciment pertanyen a un enterrament. Es tracta d'una inhumació en fossa oberta a les argiles naturals (UF 111). Aquesta està delimitada al costat sud i part dels peus amb una estructura de pedres lligades amb morter força dolent. La planta de l'enterrament és assimilable a l'anomenada tipologia de banyera o pisciforme. A l'interior es va localitzar i exhumar un esquelet humà adult, dipositat en decúbit supí, amb els braços paral·lels al cos i mans sobre el pubis. El cap es localitzaria al SE i miraria al N. No es va trobar ni aixovar ni dipòsit funerari. La capçalera de l'enterrament va ser destruïda durant el rebaix mecànic previ a la intervenció arqueològica, que va malmetre seriosament el crani i les primeres vèrtebres.

La tipologia de l'enterrament, manca d'aixovar i orientació no permeten, malauradament, donar-li una cronologia absoluta. Tan sols la correlació amb enterraments i necròpolis similars ens permet establir un espai cronològic, si bé força ampli, en el qual poder-lo situar. Al Camp de Tarragona i comarques adjacents es localitzen força petites necròpolis de cistes de lloses en pendents, punts alts o prop de déus d'aigua que caldria datar entre la baixa romanitat i l'alta edat mitjana (cfr. VILASECA/PRUNERA 1966, OLLICH/RAURELL 1989). Hi hem de relacionar la important necròpolis baix-imperial excavada per a Mas Rimbau-Mas Mallol, terme de Tarragona (BENET *et alii* 1992).

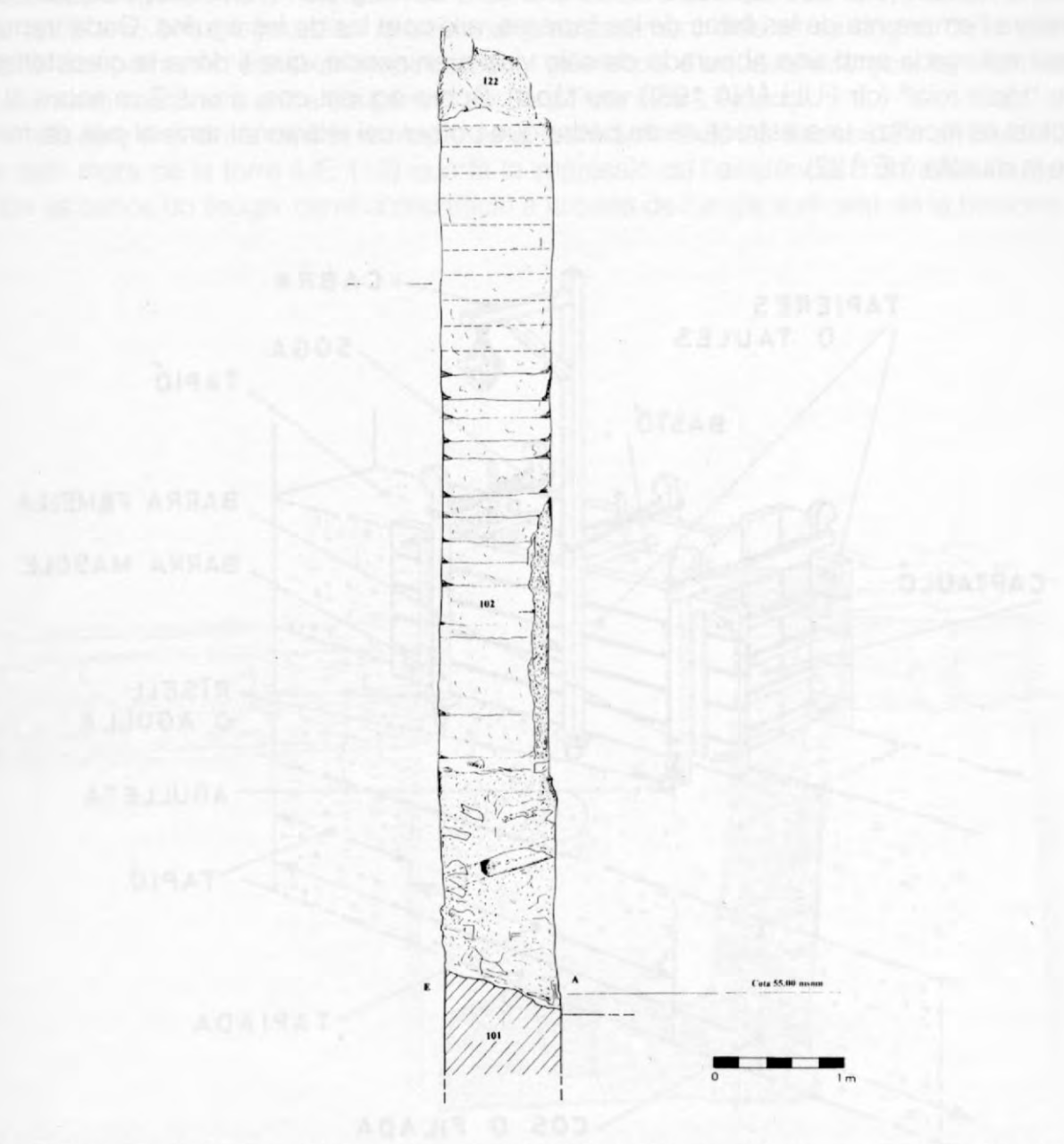
A un segon moment correspon la construcció de la muralla medieval de Constantí. Hem pogut documentar-ne un tram amb una longitud total de 23 m, seccionada parcialment per les obres contemporànies. Es tracta d'una estructura vertical formada per dos cossos constructius. L'inferior, que s'assenta sobre les argiles naturals, es basteix amb mamposteria i folre de reble al parament exterior (UE 101, 112, 113) i sobre seu, un segon cos de tàpia (UE 102), que possiblement seria rematat amb una estructura –àmpit o merlets– tal com podem entreveure el llenç de la plaça de l'Hospital.

54.316

Planta de l'enterrament UF 111.

El sòcol, fonament o base de mamposteria s'ha bastit mitjançant l'obertura d'una rasa a les argiles, tot aprofitant el desnivell del terreny (UE 117, 118, 119). Aquesta es farceix "a sac" amb morter de calç i reble, i a la cara exterior es construeix amb un parament de reble i pedra just desbastada, en disposició regularitzada i filades a trencar junt.

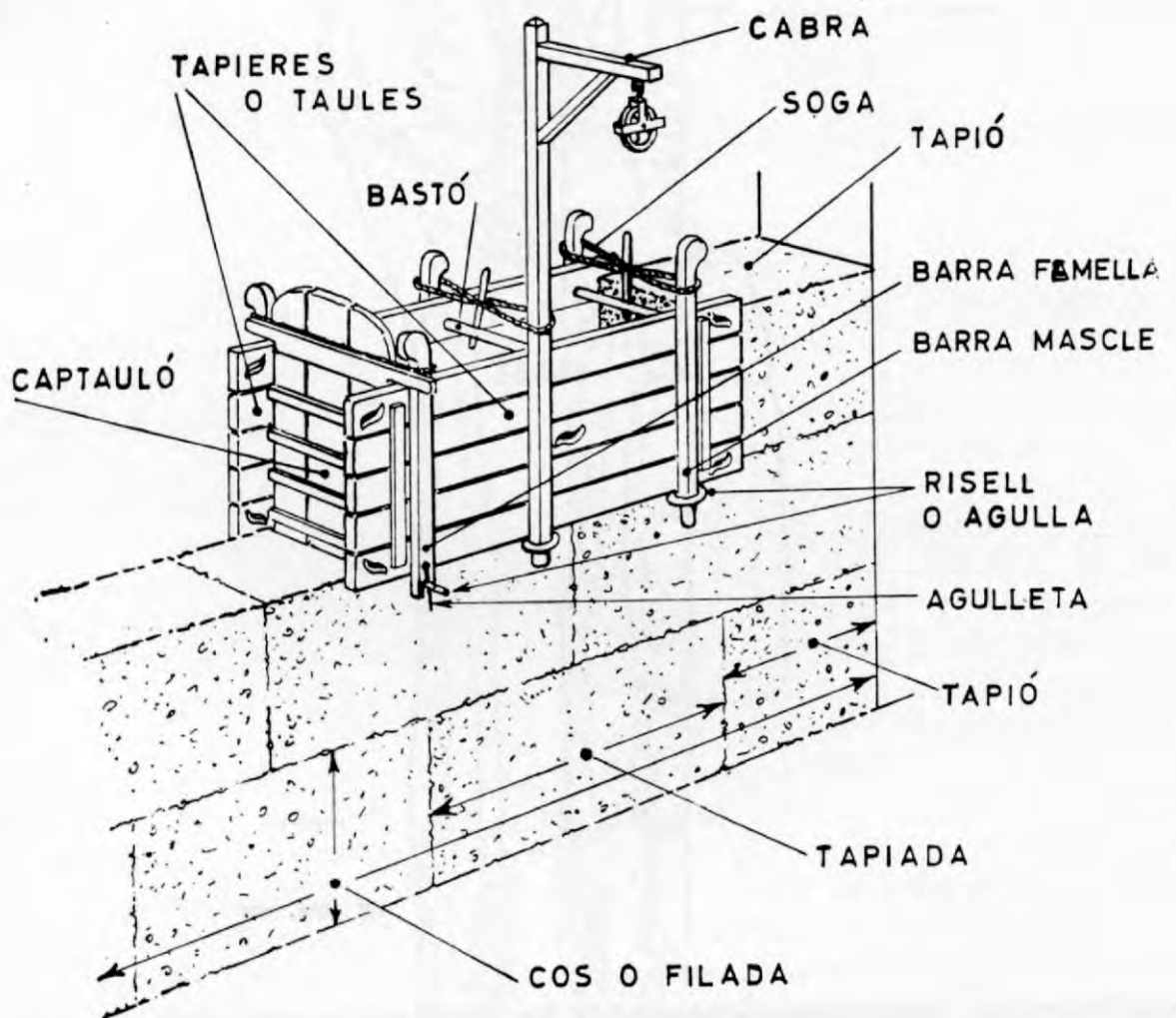

Secció de la muralla. Podem observar el fonament, UE 101, bastit a base de mamposteria. En aquest, l'empremta d'una biga de fusta, tal vegada de la bastifa o l'encofrat utilitzat durant la construcció. El segon cos, UE 102, es construeix en tàpia i es poden observar les diferents tramades de l'obra.

El basament de la muralla es va construir en tramades consecutives de manera que es poden observar algunes interrupcions d'obra. També hem localitzat un interessant element constructiu. Es tracta de l'empremta d'una biga de fusta de secció troncocònica

que travessa diagonalment el gruix del mur i que es podria interpretar com part de l'estructura de l'encofrat o bastida de la construcció de l'obra.

Sobre aquesta estructura es construiria el segon cos de la muralla, ja de tàpia, de gairebé un metre de gruix (UE 102). Es va aixecar mitjançant tramades regulars disposades a trencar junt. Les tapiades tenen uns 2 m de llarg per 1 d'ample, i es conserva encara l'empremta de les llatges de les tapieres, així com les de les agulles. Cada tramada està reforçada amb una abeurada de calç visible en secció, que li dóna la característica de "tàpia reial" (cfr FULLANA 1988 veu *tàpia*). Sobre aquest cos, a uns 7 m sobre el sòl actual es localitza una estructura de pedra que potser cal relacionar amb el pas de ronda de la muralla (UE 122).

Tapiera reial segons Fullana

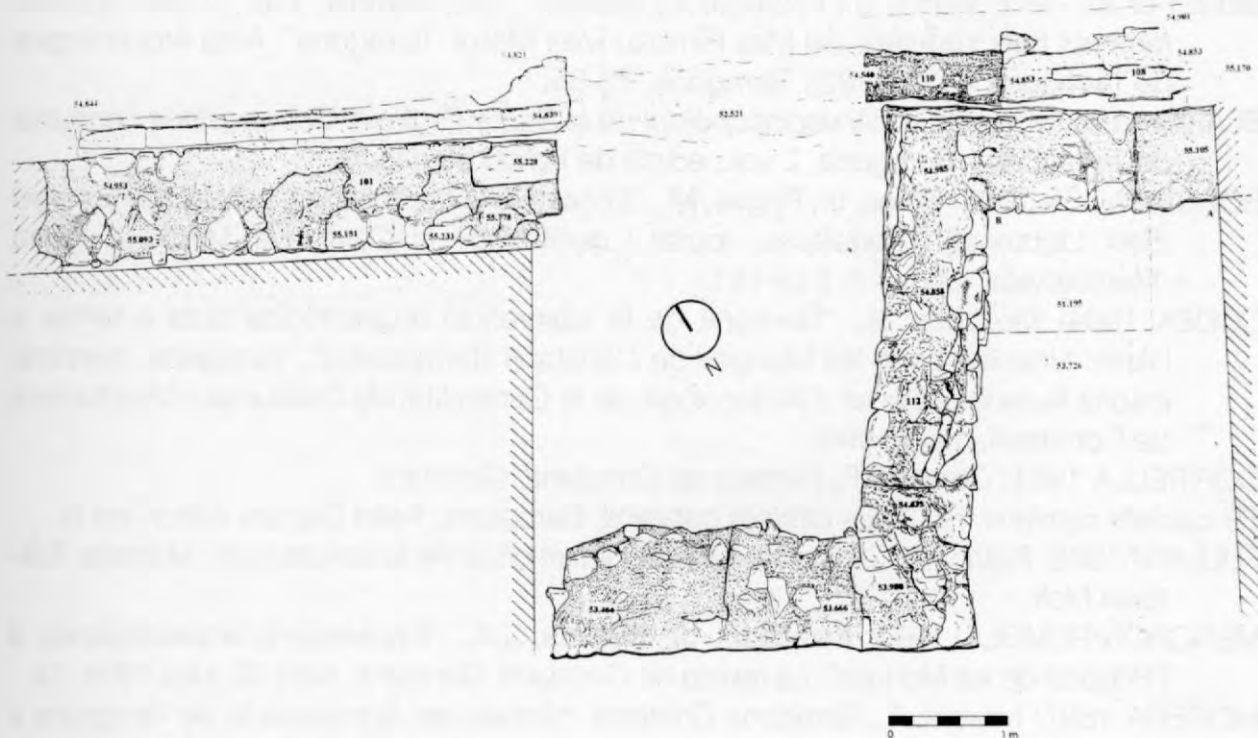
A més de poder estudiar un interessant tram de la muralla, es van localitzar les restes del basament d'una bestorre de la mateixa època.

Una bestorre és una "torre de planta semicircular o quadrangular amb un dels costats oberts" (RIU/BOLÒS 1986). Seria, doncs, una torre normalment amb la cara que mira intramurs sense tancament original, com els casos de Castellví de Rosanes

(BOLÒS/PAGÈS 1986), Montblanc (*Els castells catalans* 1973, 251-263) o el portal de Monterols, a Reus.

D'aquesta bestorre resten el basament de dos dels seus murs, construït amb la mateixa tècnica que el de la muralla. A l'angle d'inflexió est, entre la UE 101 i el mur lateral oest, desaparegut, hi ha un carreu i l'empremta d'un altre que feien de reforç de la cantonada de la unió entre la muralla i la bestorre. L'arrassament dels altres angles de la bestorre no ens permeten conèixer empíricament l'existència d'aquests reforços, tal i com es veu a la torre cantonera entre els carrers de Sant Pere i Sant Vicenç.

Un altre element a tenir en compte és el reentrament de les filades de mamposteria d'un dels murs de la torre (UE 112) que fa la impressió de l'existència d'un talús lleuger. També és curiós un lleuger canvi d'orientació a la base de l'angle sud oest de la bestorre.

Planta de les restes de bestorre localitzades a l'Hospital de les Monges i paraments de muralla adjacents

Posteriorment a l'edificació de la muralla, es documenta la construcció, al peu, de diverses canalitzacions hidràuliques (UE 115) i les restes de paviments i infraestructures de sanejament ja d'època contemporània

V. CONSIDERACIONS FINALS

Vistes aquestes dades podem dir que en el solar de l'Antic Hospital de Constantí hem localitzat restes arqueològiques corresponents a tres moments històrics de la població. El més antic es documenta amb una inhumació, potser part d'una necròpoli de fosses, datable entre la baixa romanitat i l'alta edat mitjana.

El segon respon a la fortificació de la població, amb una muralla de mamposteria i tàpia, com altres defenses del segle XIV, cas per exemple de Reus i probablement alguns punts de la muralla de Montblanc. D'aquest moment es localitza una bestorre amb clars paral·lels a la muralla de Montblanc (s. XIV) o altres casos una mica anteriors com el castell de Castellví de Rosanes (Baix Llobregat), el castell de Sant Salvador de Rodes (Alt Empordà) o la muralla de Pals (Baix Empordà). Per finalitzar, la construcció en època moderna de les conduccions hidràuliques de la població i les estructures i subestructures de l'Antic Hospital.

VI. BIBLIOGRAFIA I FONTS

- ALEU 1994: Aleu, M., "El castell de Constantí". *Estudis de Constantí* 10. Constantí.
- BENET *et alii* 1992: Benet, C.; Fàbrega, X.; Macias, J. M.; Remolà, J. A., "L'àrea d'enterraments baix imperials del Mas Rimbau/Mas Mallol, Tarragona", *Acta Arqueologica de Tarragona* V (1991-92), Tarragona, 73-85.
- BLANCH 1951: Blanch, J., *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i primada de Tarragona*. Tarragona, 2 vol., edició de Edició de J. Icart.
- BOLÒS/PAGÈS 1986: Bolòs, J.; Pagès, M., "El castell i la baronia de Castellví de Rosanes (Baix Llobregat)". *Fortaleses, torres i guaites de la Catalunya Medieval*. "Acta /Medieævalia" annex 3, 113-151.
- CODEX 1994: Menchon, J., "Memòria de la intervenció arqueològica duta a terme a l'Antic Hospital de les Monges de Constantí (Tarragonès)". Tarragona, memòria inèdita lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Constantí, maig 1994.
- CORTIELLA 1981: Cortiella, F., *Història de Constantí*, Constantí.
- Els castells catalans* 1973: *Els castells catalans*. Barcelona, Rafel Dalmau Editor, vol IV.
- FULLANA 1988: Fullana, M., *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*. Mallorca, Editorial Moll.
- MENCHON/REMOLÀ 1994: Menchon, J.; Remolà, J.A., "Excavacions arqueològiques a l'Hospital de les Monges". *La revista de Constantí*. Constantí, núm 12, juliol 1994, 12.
- MORERA 1897: Morera, E., *Tarragona Cristiana. Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio de su Provincia (Cataluña la Nueva)*. Por... Vol 1, Tarragona (reimpresió 1981).
- OLLICH/RAURELL 1989: Ollich, I.; Raurell, S., "Tombes de llosa als turons de la Plana de Vic: una població per cristianitzar?". *Acta/ Mediaevalia* 10, 223-250
- REMOLÀ 1991: Remolà, J. A., "La documentació gràfica de Constantí al segle XVII" *Estudis de Constantí* 7. Constantí, 23-40.
- REMOLÀ/MACIAS 1989: Remolà, J.A., Macias, J.M., "El baluard del raval de Sant Cristòfor". *Estudis de Constantí* 5. Constantí, 73-96.

RIU/BOLÒS 1986: Riu, M.; Bolòs, J., "Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals". *Fortaleses, torres i guaites de la Catalunya Medieval*. "Acta /Mediævalia" annex 3, 11-24.

VILASECA/PRUNERA 1966: Vilaseca, S.; Prunera, A., "Sepulcros de losas antiguos y alto medievales en las comarcas tarraconenses", *Boletín Arqueológico*, Miscel·lània Sánchez Real, vol I, fasc 93, 25-45.

Agraïment

Donem gràcies per la seva col·laboració a l'empresa constructora de l'edifici, els membres de la Brigada Municipal que van col·laborar en les tasques arqueològiques i l'Ajuntament de Constantí. Un agraïment especial a l'atenció del Centre d'Estudis de Constantí i el bon amic Josep Maria Sabaté.

1. Fotografia aèria de Constantí (any 1975) on podem apreciar encara el traçat de la muralla al llarg del carrer de Sant Pere. Al quadrant inferior esquerra de la fotografia, l'edifici de l'Hospital de les Monges. Autor: Josep Maria Sabaté

2. Estat del solar de l'Hospital just abans de la intervenció arqueològica. Observi's el desmunt parcial de la muralla. Foto Josep Maria Sabaté

3. Vista del solar de l'Hospital just abans de la intervenció arqueològica. Es pot apreciar l'estat de part de la bestorre, força afectada per l'acció de maquinària pesant. Foto Josep M. Sabaté.

4. Vista de la muralla abans de la intervenció. Al fons, el desmunt parcial del parament. També es pot veure la perfecta aliniació del llenç a l'Hospital amb el de la plaça adjacent. Foto Josep Maria Sabaté.

5. Vista de l'edifici de l'antic Hospital de les Monges, any 1975. Foto Josep Maria Sabaté

6. Detall de l'enterrament UF 111. Foto Codex sccl

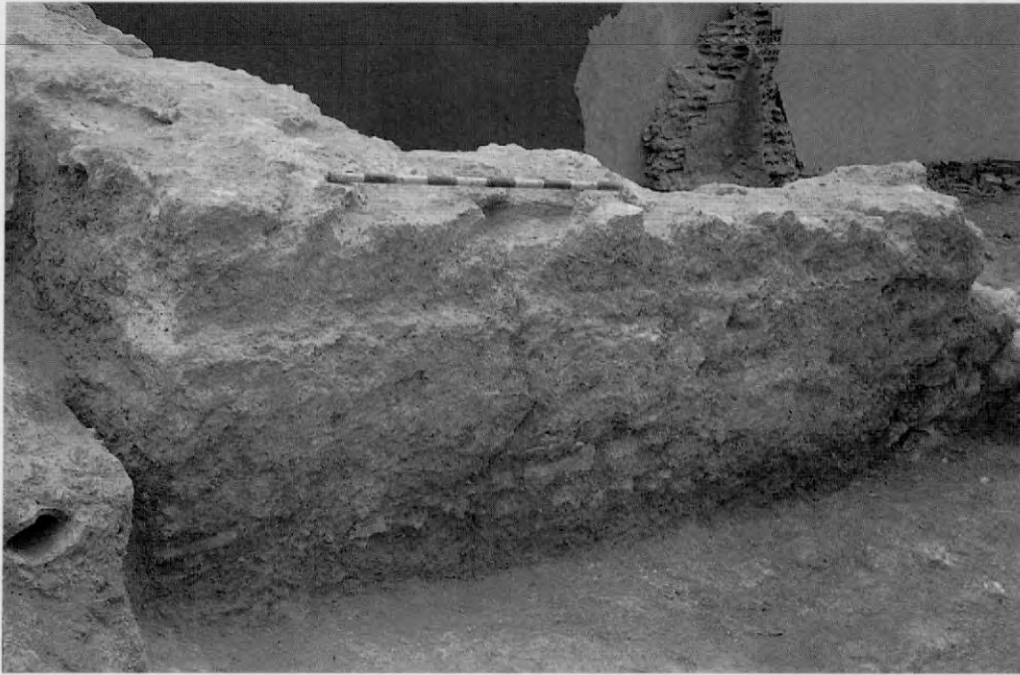
7. Fotomuntatge del parament de muralla encara subsistent a l'Hospital de les Monges. Podem veure en primer lloc el basament de mamposteria i pedra i sobre seu, l'estructura de tàpia, així com les actuacions d'època contemporània com pot ser l'apertura de finestres, etc. Foto Codex sccl.

8. Vista de la secció de la muralla. Foto Codex sccl.

9. Detall del basament de la muralla a tocar la bestorre redescoberta. Veiem l'estructura del parament exterior, bastit a base de mamposteria lligada amb morter de calç; al costat esquerre de la fotografia, una interrupció d'obra. També veiem en el sondeig, el basament de morter de calç sense mamposteria. Foto Codex sccl.

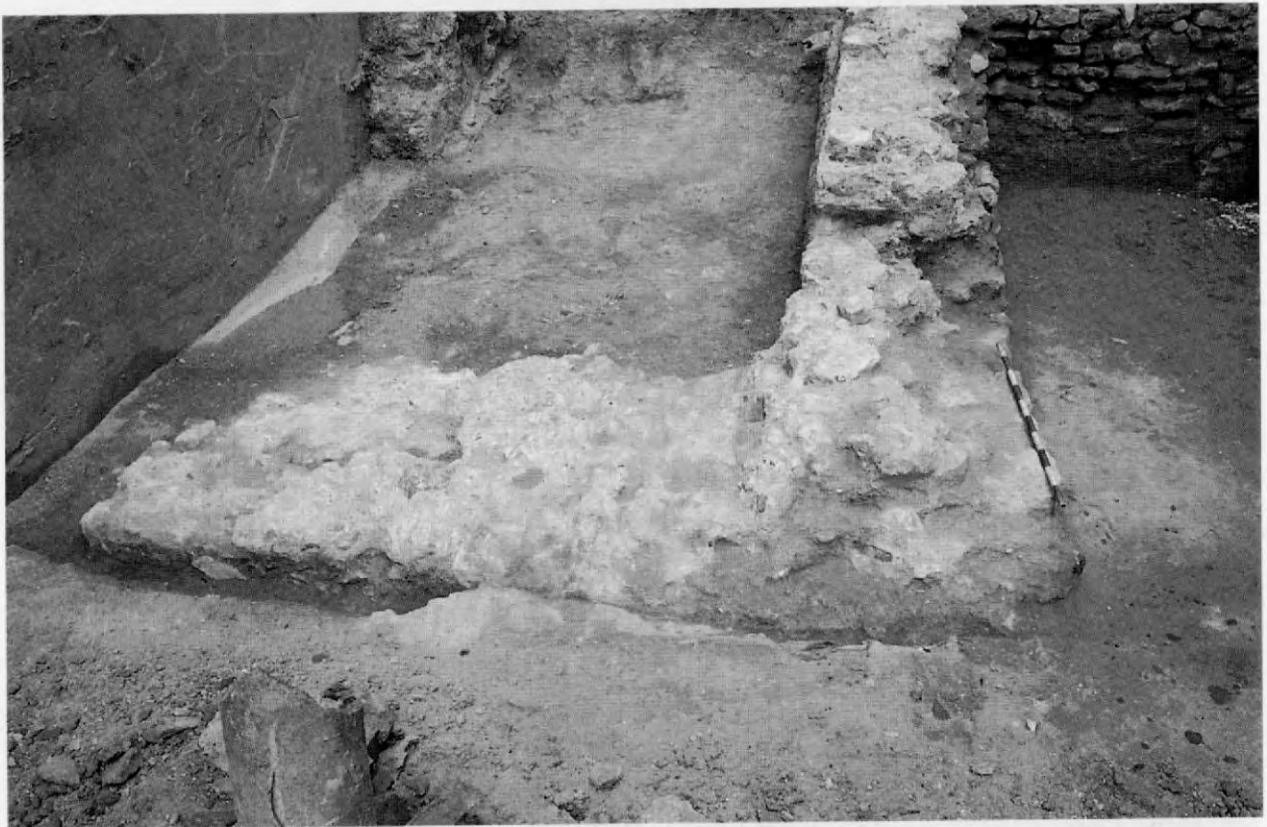
10. Detall de la cara interna del mur de la bestorre. Observi's la diferència de parament respecte a la figura 9. Foto Codex sccl.

11. Bestorre de la muralla medieval de Montblanc (Conca de Barberà). La vila ducal ha conservat en força bon estat el seu perímetre emmurallat. Bàsicament aquest està defès per torres i bestorres. Les darreres es diferencien per tenir obert el parament intramurs, tot i que en molts casos aquest es va tancar posteriorment en aprofitar les defenses com a vivendes, tal i com es veu en aquesta fotografia. Autor Joan Menchon.

12. Estat de la bestorre de la muralla un cop finalitzada la intervenció. Compari's amb la figura 3.
Foto Josep Maria Sabaté.

13. Detall dels murs de la bestorre. Foto Codex sccl.

14. Detall de la bestorre de la muralla de Constantí des de l'interior del solar de l'Hospital de les Monges un cop finalitzada la intervenció.
Foto Josep Maria Sabaté

15. Interessant fotografia de 1975 on es veu encara dempeus el parament de tàpia de la bestorre de l'Hospital i la seva entrega a la muralla. Foto Josep Maria Sabaté.